

Marek Gałęzowski*

TADEUSZ GRUŻEWSKI,
POLSKA I ROSJA. WYBÓR PISM,
WYBORU DOKONAŁ I WSTĘPEM OPATrzyŁ PRZEMYSŁAW DĄBROWSKI,
T. LVIII W SERII *BIBLIOTEKA KLASYKI POLSKIEJ MYŚLI POLITYCZNEJ*,
OŚRODEK MYŚLI POLITYCZNEJ, WYDZIAŁ STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH
I POLITYCZNYCH UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO,
KRAKÓW 2013, ss. 493 + LIII

DOI: 10.26399/meip.2(61).2018.55/m.galezowski

W 1904 r. Tadeusz Grużewski w przedmowie do niedawno wznowionej książki *Państwowość rosyjska*¹ pisał:

„W sądach o Rosji skłonni jesteśmy zanadto iść za opinią europejską, zapominając o tym, że na Zachodzie właściwie mało znają naszych wschodnich sąsiadów. Wielu autorom [...] zbywa wprost na zdolności pochwycenia znamiennych rysów psychiki rosyjskiej, zwłaszcza zbiorowej, na odczuciu całej przepaści duchowej, dzielącej państwo carów od cywilizacji europejskiej [...]. My Polacy mamy z wielu względów większą łatwość badania i rozumienia Rosji niż np. Niemcy albo Francuzi, mamy też większą potrzebę dokładnej pod tym względem znajomości”.

Urodzony w 1870 r. Grużewski, sześć lat młodszy od Romana Dmowskiego, trzy lata od Józefa Piłsudskiego i Władysława Studnickiego, w działalność

* Marek Gałęzowski – dr hab., profesor Uczelni Łazarskiego w Warszawie, marek.galezowski@lazarski.pl.

¹ T. Grużewski, *Państwowość rosyjska*, [w:] *idem, Polska i Rosja. Wybór pism*, wyboru dokonał i wstępem opatrzył P. Dąbrowski, t. LVIII w serii *Biblioteka Klasyki Polskiej Myśli Politycznej*, Ośrodek Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 101–102. Grużewski nie doczekał się dotychczas biografii i pełnego omówienia jego myśli politycznej; poświęcony mu biogram autorstwa Adama Galosa jest już przestrzazy. Zob. A. Galos, *Grużewski Tadeusz Ferdynand*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. IX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 67–68.

polityczną zaangażował się, jeżeli nie liczyć bliżej nieznanego, młodzieńczego epizodu socjalistycznego², w 1898 r. Został wówczas członkiem bardzo nielicznej jeszcze Ligi Narodowej, a rok później rozpoczął współpracę z głównym jej czasopiśmie politycznym – „Przeglądem Wszechpolskim”. Do końca jego ukazywania się był jednym z czołowych publicystów pisma³, szybko zyskując rangę głównego „w obozie wszechpolskim specjalisty od spraw »Moskwy«”⁴. Warto zauważyć, że nie tylko blisko współpracował z redaktorem naczelnym „Przeglądu Wszechpolskiego” i jednocześnie liderem ruchu narododemokratycznego Romanem Dmowskim, ale też zaprzyjaźnił się z nim. Znajomość zakończyła się jednak wraz z zerwaniem Gruzewskiego z Narodową Demokracją w czerwcu 1907 r., co było spowodowane brakiem akceptacji dla prorosyjskiego kursu politycznego, jaki przyjęła ona w tym czasie⁵.

W następnych latach Gruzewski, „przekonany zwolennik ruchu niepodległościowego”, jak nazwał go Michał Sokolnicki⁶, politycznie związał się z grupą innych byłych działaczy Ligi Narodowej – tzw. Froną, którzy powołali Związek Niepodległościowy. Później był jednym z założycieli powstałego w tym kręgu w lipcu 1914 r. tajnego Związku Patriotów, opowiadającego się za walką o niepodległość Polski przeciw Rosji, po stronie państw centralnych, i wchodzącego w skład Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych – zaplecza politycznego ruchu strzeleckiego w zaborze austriac-

² W. Studnicki, *Ludzie, idee i czyny. Pisma wybrane*, t. 3, do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył J. Gzella, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, s. 127.

³ P. Dąbrowski, *Tadeusz Gruzewski (Topór). „Roztargniony” apologeta antyrosyjskości i idei narodowej*, [w:] T. Gruzewski, *Polska i Rosja...*, s. VII–VIII; A. Galos, *Gruzewski...*, *op. cit.*, s. 67. Feliks Młynarski, wówczas działacz Związku Młodzieży Polskiej (ZET) we Lwowie, gdzie ukazywał się „Przegląd Wszechpolski”, wspominał, że w jego środowisku najbardziej ceniono właśnie artykuły Gruzewskiego. F. Młynarski, *Wspomnienia*, oprac. A. Chojnowski, A. Notkowski, PWN, Warszawa 1971, s. 30.

⁴ W. Bułhak, *Dmowski – Rosja a kwestia polska. U źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego 1886–1908*, Wydawnictwo NERITON, Instytut Historii PAN, Warszawa 2000, s. 25. „Najczęściej i najbardziej kompetentnie pisywał o sprawach rosyjskich Tadeusz Gruzewski, zdolny i płodny publicysta” – pisał Autor tej książki – znawca myśli i praktyki politycznej obozu narododemokratycznego przed I wojną światową, zwracając również uwagę na jego zainteresowania polityką globalną – wszechświatową, jak ją w ówczesnej polskiej myśli politycznej nazywano. *Ibidem*, s. 79, 88. Pogląd Bułhaka znajduje uzasadnienie w treściach książki Gruzewskiego *Państwowość rosyjska*.

⁵ P. Dąbrowski, *Tadeusz Gruzewski...*, *op. cit.*, s. VIII–XI. Zob. też T. Nałęcz, *Irredenta polska*, Książka i Wiedza, Warszawa 1992, s. 143–144.

⁶ M. Sokolnicki, *Rok 1914*, Instytut Józefa Piłsudskiego (Londyn–Nowy York), Gryf Publications Ltd, Londyn 1961, s. 171.

kim⁷. Choć Gruzewski był uważany za jednego z czołowych publicystów środowiska byłych działaczy ruchu narododemokratycznego⁸, od 1907 r. publikował również w pismach wydawanych przez czołowego przedstawiciela rodzącego się obozu polskiej irredenty – Władysława Studnickiego⁹. W czasie wojny Gruzewski nawiązał bliską współpracę z czołowym polskim germanofilem, jak nazywano autora *Sprawy polskiej*. W 1916 r. był wraz z nim współzałożycielem Klubu Państwowców Polskich, publikował w organie klubu „Naród a Państwo”¹⁰. Zaslugi, jakie swoim piórem oddał Gruzewski sprawie niepodległości Polski, były niepodważalne, dlatego zaskakujące wydaje się, że w niepodległej Polsce nie otrzymał odznaczenia niepodległościowego, do którego najpewniej w ogóle nie został zgłoszony¹¹.

W publicystyce politycznej Gruzewski zajmował się przede wszystkim problematyką współczesnego państwa rosyjskiego, publikując w pierwszych latach XX wieku swoje najważniejsze prace poświęcone tej tematyce. Najobszerniejsza z nich – *Państwowość rosyjska*, której kolejne części ukazywały się w 1902 r. w „Przeglądzie Wszechpolskim”, całość zaś jako książka dwa lata później, wzbudziła w tym czasie duże zainteresowanie¹². Refleksja nad pro-

⁷ Zob. m.in. W. Bułhak, *Dmowski – Rosja a kwestia polska...*, s. 191; M. Figura, *Rosja w myśli politycznej Władysława Studnickiego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2008, s. 32; W. Potkański, *Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2002, s. 71–72, 74, 208; R. Wapiński, *Roman Dmowski*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988, s. 188–189.

⁸ P. Dąbrowski, *Tadeusz Gruzewski...*, *op. cit.*, s. XI; W. Potkański, *Ruch narodowo...*, *op. cit.*, s. 71.

⁹ W. Studnicki, *Z przeżyć i walk. Pisma wybrane*, t. 1, do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył J. Gzella, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 219. Zob. też T. Nałęcz, *Irredenta...*, *op. cit.*, s. 143; W. Potkański, *Ruch narodowo...*, *op. cit.*, s. 72–73. Wśród licznych artykułów Gruzewskiego na uwagę zasługiwała recenzja słynnej książki Romana Dmowskiego, *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, opublikowana w 1908 r. w „Votum Separatum”. P. Dąbrowski, *op. cit.*, s. XLII.

¹⁰ A. Galos, *Gruzewski...*, *op. cit.*, s. 67; F. Młynarski, *Wspomnienia...*, *op. cit.*, s. 148.

¹¹ Nazwisko Gruzewskiego nie figuruje w Kartotece personalno-odznaczeniowej w Centralnym Archiwum Wojskowym (obecnie części Wojskowego Biura Historycznego). W niepodległej Polsce Gruzewski nadal zajmował się publicystyką polityczną, aczkolwiek nie opublikował już żadnej tak obszernej pracy, jak w okresie przed listopadem 1918 r. A. Galos, *Gruzewski...*, *op. cit.*, s. 68. Grzegorz Zackiewicz sytuuje go wśród publicystów obozu piłsudczykowskiego jako jednego z autorów „Głosu Prawdy”. G. Zackiewicz, *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*, Wydawnictwo „Arcana”, Kraków 2004, s. 181, 195, 198, 202.

¹² Wilhelm Feldman pisał o Gruzewskim, że „daje on po Henryku Kamińskim najlepszą w publicystyce polskiej analizę psychologii Rosji”. W. Feldman, *Dzieje polskiej myśli politycznej 1864–1914*, przejrzał i uzupełnił J. Feldman, Instytut Badania Najnowszej

blematyką państwa rosyjskiego, jego ustroju politycznego i życia społecznego, relacji między rządzącymi i rządzonymi, polityki zagranicznej i prognoz dotyczących ekspansji imperium carów, nie wyczerpywała jednak zainteresowań Grużewskiego. Nie mniej oryginalne są jego teksty dotyczące polityki polskiej w dobie niewoli ze szczególnym uwzględnieniem relacji polsko-rosyjskich, czy też raczej wpływu niewoli rosyjskiej na postawy polityczne społeczeństwa polskiego, refleksja dotycząca postaw politycznych Polaków, począwszy od upadku Rzeczypospolitej po pierwsze lata dwudziestego stulecia¹³, poglądy dotyczące państwa, ustroju politycznego i relacji między jednostką a zbiorowością w podejmowaniu decyzji politycznych, jak również uwagi odnoszące się do znaczenia tradycji i postępu w rozwoju narodowym¹⁴.

Prace poświęcone wspomnianej tematyce znalazły się w recenzowanym wyborze pism, przygotowanym przez Przemysława Dąbrowskiego. Sam tytuł może wydać się nieco mylący, na tom złożyły się bowiem przede wszystkim rozprawy Grużewskiego z lat 1902–1905, zamieszczone w „Przeglądzie Wszehpolskim” na czele ze wspomnianą *Państwowością rosyjską*, tematycznie związana z nią broszura *Kryzys państwowy w Rosji*, tekst *Zbytek czy brak indywidualizmu*, oba wydane w 1908 r., oraz jedna rozprawa i dwa artykuły z lat 1916–1917, poświęcone Rosji i wpływowi jej polityki na społeczeństwo polskie. I chociaż taki wybór jest niewątpliwie reprezentatywny, obejmując najgłośniejsze prace Grużewskiego, to jednak pewien niedosyt budzi pominięcie recenzji książki *Niemcy, Rosja i kwestia polska* Romana Dmowskiego¹⁵ czy wybranych artykułów, publikowanych w pismach wydawanych przez Władysława Studnickiego.

Wybór książek i rozpraw Grużewskiego poprzedza wnikliwy wstęp autorstwa Przemysława Dąbrowskiego, poświęcony przede wszystkim myśli politycznej Grużewskiego. We wstępie obszernie odwołano się – co należy podkreślić – także do tekstów pisarza, pominiętych w recenzowanej książce.

Historii Polski, Warszawa 1933, s. 288. Zob. też W. Studnicki, *Ludzie, idee i czyny...*, *op. cit.*, s. 134.

¹³ Zob. m.in. uwagi na ten temat w rozprawach *Odbudowanie Polski i Duch rosyjski jako wychowawca* (s. 463–464), opublikowane w recenzowanym wyborze pism.

¹⁴ W kwestii ostatniego z wymienionych problemów zob. przenikliwe uwagi Grużewskiego poczynione w artykule *Naród, tradycja i postęp cywilizacyjny* (*ibidem*, s. 304 i następne).

¹⁵ Zamieszczenie tej recenzji byłoby tym bardziej uzasadnione, że nie odnoszą się do niej biografowie Dmowskiego – Roman Wapiński i Krzysztof Kawalec (*Roman Dmowski*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2016), jak również autor przedmowy i opracowania do nowszego wydania tej pracy Tomasz Wituch (*R. Dmowski, Niemcy, Rosja i kwestia polska*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1991).

Pewne uzupełnienia warto dodać natomiast do jego części biograficznej, którą wzbogaciłoby wykorzystanie klasycznej książki Wilhelma Feldmana, z nowszych zaś – wartościowych opracowań Władysława Bułhaka i Marka Figury, jak również wspomnień Feliksa Młynarskiego (odnotowanych w przypisach do niniejszej recenzji).

Wysoko oceniając to wprowadzenie, wypada jednak zauważyć, że zabrakło w nim poważniejszej analizy publicystyki Gruzewskiego w niepodległej Polsce. Pewien niedosyt budzi również brak refleksji nad źródłami poglądów Gruzewskiego, w których można dostrzec chociażby wpływy myśli Maurycego Mochnackiego, oraz podjęcia problemu recepcji jego poglądów. W tej kwestii interesująca byłaby na przykład próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego nazwiska autora *Państwowości rosyjskiej* nie znajdziemy w żadnym z siedmiu tomów znakomitego dzieła Jana Kucharzewskiego *Od białego caratu do czerwonego*. Musiał on wszak znać twórczość Gruzewskiego, jest bardzo prawdopodobne, że i jego samego. Obaj działali w Narodowej Demokracji i mniej więcej w tym samym czasie i z tych samych powodów z nią zerwali.

Niewykluczone, że to pominięcie przynajmniej w jakimś stopniu tłumaczy stosunkowo słabą w polskim piśmiennictwie recepcję prac i myśli politycznej autora *Państwowości rosyjskiej*, łączonego raczej z działalnością irredentystyczną niż gruntowną znajomością Rosji ostatnich carów. A przecież na długo przed ukazaniem się dzieła Kucharzewskiego Gruzewski sformułował wiele przenikliwych uwag dotyczących zarówno polityki władz rosyjskich, jak i również ich radykalnych, rewolucyjnie nastawionych przeciwników, zbieżnego u jednych i drugich stosunku do kultury i cywilizacji europejskiej, w przyszłości z wielką erudycją rozwiniętych i uzasadnionych przez autora *Od białego caratu do czerwonego*¹⁶.

Gruzewski przekonująco opisał też konsekwencje niewoli rosyjskiej, jej negatywne oddziaływanie na rozwój narodowy społeczeństwa polskiego, uzasadniając pogląd, że:

„panowanie rosyjskie zaszczerpiło w nas kulturę nieodpowiedzialności i hodowało ją w ciągu długich dziesięcioleci. (...). Pod osłoną szumnych frazesów, kłamanej gotowości do czynów i ofiar »gdy przyjdzie chwila«, pod różnymi formami fałszu konwencjonalnego, szerzyła się u nas demoralizacja i niemoc zbiorowa (...). Trzeba nareszcie zrozumieć fakt, że długa niewola stwarza w swych ofiarach patologiczną ideologię i że głównymi

¹⁶ Zob. liczne uwagi na ten temat w *Państwowości rosyjskiej*, m.in. w rozdziale *Rosja i cywilizacja europejska*. Por. J. Kucharzewski, *Od białego caratu do czerwonego*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998 (rozdziały *Legenda o zgniłym Zachodzie i Ku tamtemu brzegowi*).

rysami niewolniczej psychologii są niezdolność do samodzielnego czynu i głęboka obłuda wewnętrzna¹⁷.

Autor *Państwowości rosyjskiej* nie podzielał złudzeń co do możliwości zmiany polityki rosyjskiej wobec Polaków, wszak nawet

„liberalni Moskale godziliby się na autonomię Polski, ale pod warunkiem, że oni będą jej stróżami, opiekunami i ekspertami, że Polacy nie będą z niej korzystali w sposób, który by zasługiwał na naganę tych opiekunów¹⁸”.

Z rzetelnym i wnikliwym wstępem do wyboru pism Gruzewskiego nie koresponduje natomiast forma opracowania tekstów. Czy naprawdę konieczne jest wyjaśnianie czytelnikowi, że Platon to grecki filozof, autor m.in. *Uczty* i *Fedona*, Isaac Newton – angielski fizyk i matematyk, a Aleksander Puszkina rosyjski poeta? Jeżeli już wyjaśnienie, kim był Puszkina, było konieczne w opracowaniu rozpraw z dziedziny myśli politycznej, to wydaje się, że rosyjski poeta znany jest przede wszystkim z *Eugeniusza Oniegina* czy *Córki kapitana*, nie zaś z opowiadania *Dama pikowa* czy niedokończonych powieści *Dubrowski*, gdyż tak, nie zaś jak podano w tekście przypisu *Czarny orzeł* (*Dubrowski*) brzmi jej tytuł. Generalnie jednak – czy nie lepiej było pominąć te dziesiątki postaci, które można z dużym prawdopodobieństwem uznać za znane osobom, do których kierowana jest *Biblioteka Klasyki Polskiej Myśli Politycznej* i o których znacznie obszerniejsze informacje znajdziemy w każdej encyklopedii? Czy nie lepiej byłoby skupić uwagę na postaciach mniej znanych, lecz wymienianych w kontekście problematyki interesującej Gruzewskiego, czy też pokusić się o – prawda – trudną sztukę zlokalizowania cytatów z prac, do których odwołuje się autor pism?

Z innych nieścisłości zwraca uwagę wyjaśnienie terminu „narodnicy” jako ruchu, który ponoć kształtował się „od lat 70-tych do lat 90-tych XIX stulecia”. Aleksander Hercen nie był teoretykiem ruchu narodnickiego, a jego stosunek do niego nie był pozbawiony krytycyzmu (z wzajemnością zresztą). Mikołaj II nie został zmuszony do abdykacji po przewrocie bolszewickim, lecz wskutek rewolucji lutowej. Nie jest jasne, dlaczego w nocie dotyczącej Aleksandra Wielopolskiego określono go m.in. jako polskiego myśliciela. Jedną z konsekwencji wojny rosyjsko-tureckiej było nie tyle zwiększenie obszaru

¹⁷ T. Gruzewski, *Duch rosyjski jako wychowawca...*, op. cit., s. 461–462.

¹⁸ T. Gruzewski, *Rosja i jej stosunek do Polski*, [w:] idem, *Wybór pism...*, op. cit., s. 424. Por. liczne na ten temat uwagi Kucharzewskiego, *Od białego caratu...*, cz. 2, t. 2 (rozdziały *Rocznice*, s. 312–315 oraz *Na wspólnym szlaku*, s. 357 i dalsze, a także w t. 4 [rozdział *Fatalna sprawa*, s. 55–77]).

Rumunii, Serbii i Czarnogóry, co przede wszystkim uzyskanie przez te państwa niepodległości.

Pierwszy tak pełny wybór pism Tadeusza Grużewskiego wydobywa z zapomnienia refleksję jednego z czołowych pisarzy politycznych nielicznego środowiska polskiej irredenty. Pisarza, który był równocześnie jednym z największych ówczesnych znawców Rosji i – podkreślmy jeszcze raz – znakomicie potrafił dostrzec skutki pozostawania społeczeństwa polskiego w niewoli rosyjskiej, o której m.in. pisał:

„demoralizujący wpływ panowania rosyjskiego (...) wynikał z istoty rzeczy. Moskale, chcąc nad naszym narodem panować, świadomie lub nieświadomie dążyli do tego, ażeby mu odebrać wszelkie pierwiastki przewagi moralnej oraz wyższej kultury i zrobić z niego bierną masę, której łatwo narzucić niewolę. Dwa narzędzia, którymi posługiwał się najazd moskiewski jeszcze za czasów niepodległej formalnie Rzeczypospolitej – to postrach i korupcja (...). To wszystko urabia podwładnych na masę niewolniczą i wytwarza w niej stosowne nałogi. Chroniczny strach jest czymś upadającym, do czego wstyd się przyznawać. I oto za cnotą niewolników idzie też w tropy głęboki fałsz: wmawiają oni w siebie i w innych, że czynią to lub tamto nie z bojaźni, lecz z przekonania”.

Reasumując, niewola rosyjska

„była to stopniowa degradacja społeczeństwa – zduszenie, wyeliminowanie i wykoślawienie jego wyższych pierwiastków, przystosowanie do warunków niewolniczej egzystencji”¹⁹.

Dlatego przekonanie „jakoby Moskale nie byli dla nas niebezpieczni, gdyż stoją na niższym stopniu kulturalnym i ulegają pod tym względem naszemu wpływowi” uznawał Grużewski za niedorzeczne.

„W tym optymistycznym zapatrywaniu, ignorującym ogrom dokonanej dewastacji moskiewskiej, widzimy właśnie wymowny przykład moralnego i umysłowego przystosowania do istniejącego stanu, do niewolniczego bytowania”²⁰.

Wydany przez Ośrodek Myśli Politycznej wybór pism Tadeusza Grużewskiego jest świadectwem, jak temuż niewolniczemu bytowaniu przeciwdziałał on swoim dziełem politycznym –

„pisarz świetny, myśliciel poważny, umysł do głębokiego wiercenia każdej kwestii usposobiony, przede wszystkim analityk. Pióro cięte i dowcipne”²¹.

¹⁹ T. Grużewski, *Duch rosyjski...*, *op. cit.*, s. 432, 434, 438–439.

²⁰ *Ibidem*, s. 439.

²¹ W. Studnicki, *Z przeżyć i walk...*, *op. cit.*, s. 195.

Cytuj jako:

Gałęzowski M., recenzja książki: Tadeusz Gruzewski, *Polska i Rosja. Wybór pism, wyboru dokonał i wstępem opatrzył Przemysław Dąbrowski*, t. LVIII w serii Biblioteka Klasyki Polskiej Myśli Politycznej, Ośrodek Myśli politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, ss. 493 + LIII, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2018 nr 4(63), 322–329. DOI:10.26399/meip.4(63).2018.55/m.galezowski

Cite as:

Gałęzowski, M. (2018) book review (in *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* 4(63), 322–329: Tadeusz Gruzewski, *Polska i Rosja. Wybór pism* [Poland and Russia. Selected works], selection and introduction by Przemysław Dąbrowski, vol. LVIII of the series Biblioteka Klasyki Polskiej Myśli Politycznej [Library of the Classical Polish Political Thought], Ośrodek Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, 493 pp + LIII. DOI:10.26399/meip.4(63).2018.55/m.galezowski